

KUML 1987

KUML 19 87

ÅRBOG FOR
JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

With Summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag, Århus

*Omslag:
Rensdyrjægerens våben og bytte.*

Udgivet med støtte af Statens humanistiske Forskningsråd

Redaktion: Poul Kjærum

Omslag: Flemming Bau

Tilrettelæggelse: Elsebet Morville

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Skrift: Baskerville 11 pkt.

Papir: Stora G-print 120 gr.

Copyright 1989 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-7288-050-3

ISSN 0454 6245

Indhold/Contents

<i>H. Hellmuth Andersen</i> : Udgravningerne i Gammel Lybæk og abodriterkongen Henrik. Træk af en politisk biografi i arkæologisk belysning	7
Die Ausgrabungen in Alt Lübeck im Lichte der politischen Biographie des Abodriten Königs Heinrich	20
<i>Mytte Fentz</i> : En hørskjorte fra 1000-årenes Viborg	23
An 11th century linen shirt from Viborg	45
<i>Torben Nilsson</i> : Senglacial bosættelse i Vendsyssel	47
Late Glacial settlement in Vendsyssel	75
<i>Karsten Kjer Michaelsen</i> : En senneolitisk hustomt fra Vendsyssel	77
A Late neolithic house-site from Vendsyssel	85
<i>Inge Bodilsen</i> : Enkeltfund – votivfund i dansk bronzealder	87
Single finds – votive finds in the Danish Bronze Age	103
<i>Tine Trolle-Lassen</i> : Jernaldergravpladsen ved Vogn. En arkæologisk-osteologisk undersøgelse	105
The Iron Age cemetery of Vogn. An archaeological and osteological investigation	157
<i>Jysk Arkæologisk Selskab 1987</i>	164

Enkeltfund – votivfund i dansk bronzealder

Af Inge Bodilsen

I al den tid, bronzealderens depoter har været opfattet som en selvstændig fundgruppe (1), har man diskuteret, om de er blevet nedlagt af religiøse eller profane årsager (2). De mange enkeltfundne genstande fra marker og moser er derimod ikke blevet systematisk behandlet. De betragtes sædvanligvis som en så heterogen fundgruppe, at de undrages videre studier og tolkning eller blot tolkes intuitivt som rituelle henlæggelser på linie med depoterne (3). Som den eneste har Jørgen Jensen inddraget nogle af enkeltfundene fra Danmark i en analyse af sværd, spyd, halsringe, nåle og armringer i henholdsvis grav-, depot- og enkeltfund (4); han klassificerer fundene, der indeholder én enkelt type (entypede fund) fra vådområder som ofre, mens lignende fund fra tørt land og fund med flere typer fra såvel tør- som vådbundsområder ikke umiddelbart opfattes som rituelle nedlæggelser (5).

Formålet med denne artikel er at analysere et bredt udvalg af de enkeltfundne genstande og deres fundforhold med henblik på en nærmere vurdering af fundenes karakter. Der vil fortrinsvis blive lagt vægt på at bestemme 1) hvorvidt enkeltfundene kan være rituelle henlæggelser, 2) om nedlæggelsesstedet kan indicere at henlæggelsen er af religiøs eller profan karakter og endelig vil 3) en mere nuanceret tolkning af henlæggelserne blive forsøgt på grundlag af deres indhold.

Nedlæggelsernes karakter

Den hidtidige diskussion om nedlæggelsesårsagerne viser, at det er svært at forsvare tanken om en offernedlæggelse, hvis man fokuserer på de enkelte genstande (6), selv hvis de er fundet under en stor sten eller omgivet af flettede grene i en mose. Det viser kun, at der er tale om en bevidst nedlæggelse, ikke noget om årsagen til nedlæggelsen. Problemet er her, at en rituel nedlæggelse er en handling, som ikke behøver at sætte sig spor på den enkelte genstand, og derfor heller ikke nødvendigvis kan erkendes ved studiet af enkeltgenstande.

Ordene rite og ritual kommer af det latinske ritus. Rite bruges især om selve den hellige handling, ritual mere om forskrifterne for den hellige

handling (7). Et ritual er en stereotyp, normbundet handlingsrække, hvor selve gentagelsen (formen) er det væsentlige, og ritualets regelsæt den eneste korrekte adfærd i den sociale situation, hvor handlingen finder sted. Baggrunden for at deltage i et sådant ritual er et fælles anerkendt værdisystem, der symbolsk udtrykkes via riten og ritualet. (8).

Hvis de enkelt nedlagte bronzer skal kunne karakteriseres som rituelle henlæggelser, bør fundene altså have en vis ikke tilfældig struktur, hvori gentagelsen anes.

Med dette udgangspunkt blev antallet af daterbare enkeltfund fra en række danske museer (9) sammenlignet med det totale antal daterbare genstande fra depoter og grave (10), og undersøgelsens resultater ses i fig. 1 og 2. Heraf fremgår, at både våben og smykkers repræsentation i enkeltfund (med fundoplysninger) er mængdemæssig uafhængig af, hvad der totalt er til stede inden for de forskellige perioder og områder. Det er dermed svært at opretholde tanken om, at disse enkeltfund skulle bestå af ødelagte grav- eller depotfund, da de ikke følger de andre fundgrupper, hverken med hensyn til indhold, mængde eller udbredelse gennem tid.

Det ville også være besynderligt, hvis ting blev tabt i en så regelmæssig rytme, som ydermere er uafhængig af det totale antal genstande i hver periode, samt at visse typer, som ofte findes i depoter eller grave, sjældent eller slet ikke bliver tabt (11). Også den mindste gruppe – småtingene til hygiejne og klædedragt – har hver sin rytme i de tre fundkategorier – grave, depoter og enkeltfund.

Iagttages de enkelt nedlagte genstande gennem tid, ses at visse typer er foretrukne, ikke kun i den aktuelle nedlæggelsessituation, men også på tværs af perioderne og de andre fundgrupper. Dette billede er desuden ensartet i hele det undersøgte område (Danmark), og dermed ikke betinget af lokale forhold. (Se s. 95 og fig. 6).

Disse sammenhænge antyder, at de stedfæstede enkeltfund ikke er tilfældige, men omfatter særligt udvalgte genstande, der er henlagt med et specifikt sigte, formentlig af religiøs karakter. Ikke alle genstande findes i denne gruppe, og flere af dem der mangler, er endda rigeligt repræsenteret i samtidige grave og/eller depoter (12).

Det er påfaldende, at de enkeltfund, der helt mangler oplysninger om fundomstændigheder, udviser et meget bredere typespektrum end de stedfæstede enkeltfund. Men da mange af genstandene uden fundoplysninger er indgået til museerne ved køb i slutningen af forrige og begyndelsen af dette århundrede, kan de oprindeligt have ingået i sammenhørende grav- eller depotfund der siden er blevet splittet ad. De hører således ikke til gruppen af rituellet tolkede enkeltfund og er derfor udeladt i de følgende undersøgelser.

Som ovenfor nævnt har man længe diskuteret årsagen til nedlæggelsen af depoter. Selv om de fleste danske forskere har betonet den religiøse karak-

ter (13), har man samtidig sat spørgsmålstegn ved, om denne tolkning gælder for alle bronzealderens depoter (14).

På baggrund af oversigten fig. 1 (15) er jeg af den opfattelse, at de fleste depoter er nedlagte som led i et ritual, idet der også her ses en meget klar og ikke-tilfældig fordeling i forhold til det totale fundbillede og en udvikling, som efterhånden fører til en indskrænkning og standardisering af typeinventaret i løbet af yngre bronzealder. Udviklingen er ligesom ved enkeltfundene udtryk for en landsdækkende skik. Selv om de enkelte depoter kan være sammensatte på en mængde forskellige måder i bronzealderen, lader der alligevel til at være visse regler for, hvad der skal lægges ned og hvad der ikke skal lægges ned i depotsammenhæng. Disse regler skifter, eller rettere nærmest afbrydes i periode III, hvor de også får en ny udformning, ligesom der sker en grundlæggende forandring mellem periode V og VI. Også enkeltfundene forandrer grundlæggende karakter efter periode V.

Det kan selvfølgelig ikke udelukkes, at nogle af de stedfæstede enkeltfund eller depoter egentlig ikke hører hjemme i gruppen, der her tolkes som nedlagt af rituelle årsager, ligesom det heller ikke er udelukket, at nogle af enkeltfundene uden fundoplysninger faktisk hører hjemme her. Hvis der er taget nogle enkeltfund (eller depoter) med, som ikke hører hjemme i den rituelle gruppe, er det dog ikke flere, end at der stadig træder et forholdsvis klart mønster frem.

Øksernes stilling i enkeltfund

Økserne udgør en stor og speciel gruppe af enkeltfund i bronzealderen, men da de er vanskelige at datere til en enkelt periode af yngre bronzealder, vil de her blive behandlet for sig selv.

Der er inddraget tre øksetyper i undersøgelsen: randøkser, pålstave og celte (16). Økserne afløser hinanden successivt gennem tid og findes alle både i depoter, i grave og som enkeltfund. Det er det samme billede, der uanset øksetype findes i hele bronzealderen: Der er flest enkeltfundne økser, mens gravene indeholder færrest (fig. 1-2)

Selv om fordelingen af økser i grave, depoter og enkeltfund ikke forandres i løbet af bronzealderen, sker der alligevel nogle forskydninger i mængden af nedlagte økser gennem tid. I periode III forsvinder økserne omtrent fra enkeltfundene (17). Samtidig hermed mindskes deres antal også kraftigt i grave og depoter.

Dette, at økserne forsvinder så pludseligt og næsten fuldstændigt skyldes måske en bevidst tilbagetrækning. På den anden side bliver økserne ualmindelige i alle fundgrupper, hvilket kan betyde, at de simpelthen ikke produceres mere.

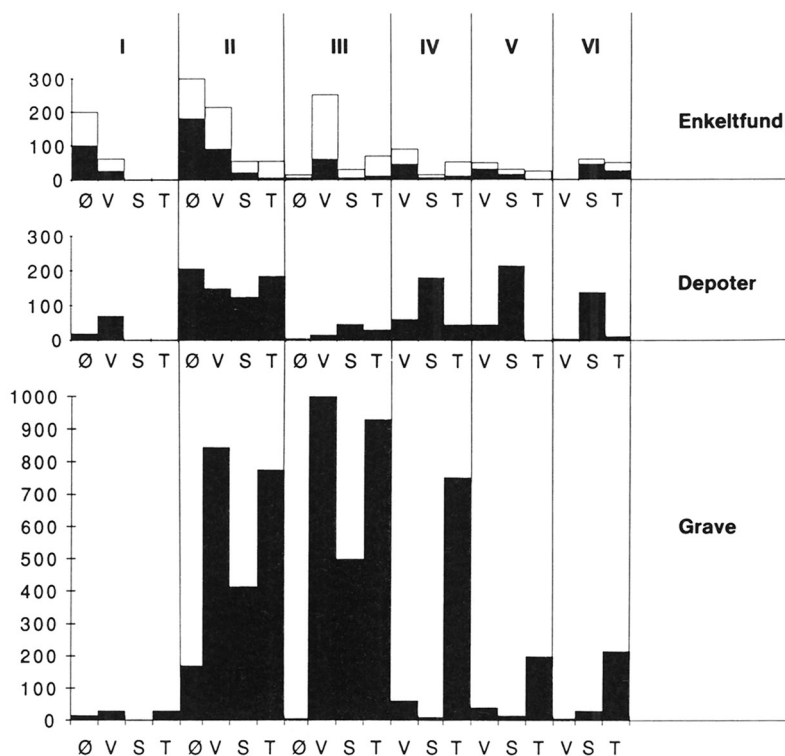

Fig. 1. Fordelingen af bronzer og guldgenstande i Danmark i bronzealderen. Ø = økser, V = våben, S = smykker, T = småting (toiletgenstande, knapper til dragten m.v.)

Distribution of bronzes and gold objects in Denmark in the Bronze Age. Ø = axes, V = weapons, S = jewelry, T = sundries (toilet requisites, costume buttons, etc.), *stedfæstede fund* = provenanced finds, *ikke stedfæstede fund* = unprovenanced finds.

Gennemgangen af de andre enkeltfundne genstande har vist, at selv om der er regionale forskelle inden for bronzealdermiljøet i Danmark, er der også visse religiøse skikke, som binder hele det undersøgte område sammen. Det ses tydeligt i nedlæggelsernes indhold – hvad lægges ned hvor (i grave, depoter og som enkeltfund) og hvad lægges ikke ned. Måske skal tilbagetrækningen af økserne fra fundmiljøet ses som endnu et udtryk for en sådan skik? Foreløbig vil jeg inddrage de stedfæstede enkeltfund af økser i den gruppe, der anses for at være nedlagte som led i en rituel handling (18).

Fundstedets betydning

I den foreliggende undersøgelse er fundene blevet opdelt efter fundomstændigheder i 1) vådbundsfund, 2) tørbundsfund 3) og fund uden fundomstændigheder (19). Inddelingen er foretaget på grundlag af den diskussion,

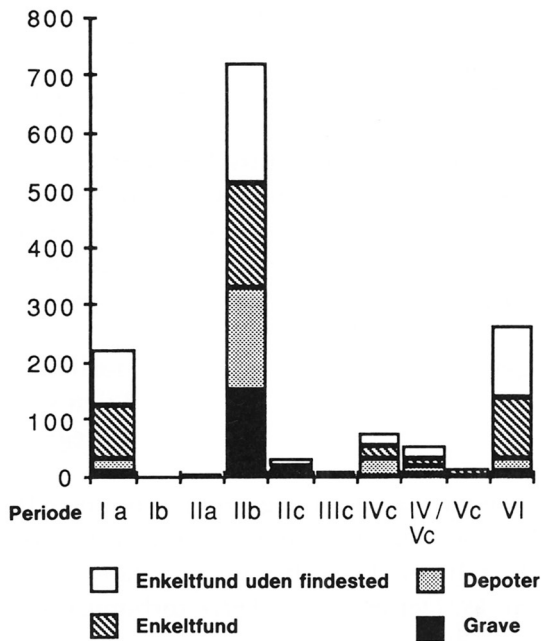

Fig. 2. Bronzealderens økser.

Bronze Age axes.

stedfæstede fund = provenanced finds, *ikke stedfæstede fund* = unprovenanced finds.

der har været om fundstedets betydning. Meningerne har været stærkt delte hos de arkæologer, som beskæftiger sig med depotfundene, og den samme faktor er blevet anvendt i vurderingen af enkeltfundene i Jensen's artikel (20). Diskussionen har drejet sig om, hvorvidt der skal lægges mest vægt på indholdet eller fundomstændighederne, når fundet skal tolkes. Blandt andet Müller, Hundt og Brøndsted mener, indholdet må være vigtigere end det aktuelle nedlægningssted (21), mens for eksempel Broholm og Jensen tillægger fundstedet størst betydning (22).

Vægten på fundindholdet underbygges fra Müllers side med, at der ikke er nogen forskel på de genstande eller grupper af genstande, som er placeret de forskellige steder, hvorfor stedet må være af underordnet betydning (23). Hos de forskere, som tillægger fundstedet størst betydning, er der ikke fremkommet tilsvarende klare argumenter for valget – måske fordi det har forekommet dem indlysende, at genstande, som er nedlagte i moser, søer eller vandløb, ikke kan være gravfund i gængs forstand, og at der er tale om øde steder, som gennem alle tider har været omgivet af en vis frygtblandet opmærksomhed fra menneskenes side.

Inddelingen i de forskellige grupper er udelukkende foretaget på baggrund af fundoplysninger fra museumsjournalerne (24). Patinaen, som

visse arkæologer bruger som indikator på for eksempel vådbundstilhørsforhold («mosepatina»), er en subjektiv vurdering, der ikke uden videre kan underbygges ad kemisk vej uden en lang række undersøgelser, der mig bekendt endnu ikke er foretaget (25).

Men også fundjournalernes oplysninger volder vanskeligheder. For det første angives fundomstændighederne ikke særlig præcist, hvis de overhovedet er nævnt. For det andet er det, som Jensen anfører (26), omgivelsernes tilstand på fundtidspunktet, der oplyses, og siden da kan landet have hævet sig, været udsat for dræning, eller der kan være opstået højmoser, hvor der før var tørt, etc.

I fig. 3 ses, at langt de fleste genstande findes både i våd- og tørbundsområder. Den gruppe, der indeholder de fleste typer, og dermed den største variabilitet, er fundene fra vådbundsområderne, mens det er meget få typer, som udelukkende findes i tørbundsområder.

Oversigten er ligesom de foregående udført på baggrund af fundene fra hele landet. Ses de enkelte områder for sig, er der flere fund fra tørbundsområder end det fremgår her. Et træk er dog fælles for hele landet, når nedlæggelserne betragtes gennem tid: Der er overalt færre tørbundsfund i den sene del af bronzealderen (fig. 3b).

	PERIODE I			PERIODE II			PERIODE III			PERIODE IV			PERIODE IV-V			PERIODE V			PERIODE V-VI			PERIODE VI		
	Våd	Tør	V+T	Våd	Tør	V+T	Våd	Tør	V+T	Våd	Tør	V+T	Våd	Tør	V+T	Våd	Tør	V+T	Våd	Tør	V+T	Våd	Tør	V+T
Sværd			*			*			*			*			*			*			*			*
Spyd			*			*			*			*			*			*			*			*
Dolke			*			*			*			*			*			*			*			*
Knive					*				*			*			*			*			*			*
Økser			*			*			*			*			*			*			*			*
Minisværd									*			*			*			*			*			*
Lancetter									*			*			*			*			*			*
Nåle	*				*				*			*			*			*			*			*
Rageknive					*				*			*			*			*			*			*
Pincetter												*			*			*			*			*
Bæltehager						*			*			*			*			*			*			*
Tutuli								*				*			*			*			*			*
Fibler				*					*			*			*			*			*			*
Dobbeltknapper					*				*			*			*			*			*			*
Halskraver					*				*			*			*			*			*			*
Bælteplader				*					*			*			*			*			*			*
Hængekar									*			*			*			*			*			*
Halsringe						*		*			*			*			*			*			*	*
Wendelringe									*			*			*			*			*			*
Armbånd/Ringe					*			*			*			*			*			*			*	*
Guldarmringe					*		*		*			*			*			*			*			*
Edsringe-guld									*			*			*			*			*			*
Vulstringer									*			*			*			*			*			*
Manchetter									*			*			*			*			*			*

Fig. 3a. Oversigt over de forskellige typers placering i hhv. våd- og tørbundsområder. V + T = ubestemt våd- eller tørbund.

Survey of the placement of the various types of artefact in wet and dry areas, respectively. *T* = dry-ground find, *V* = wet-ground find.

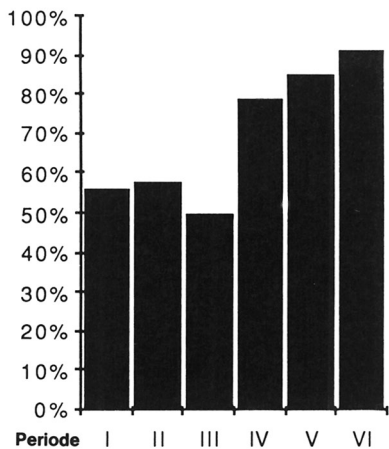

Fig. 3b. %-fordeling af stedfæstede enkeltfund fra vådområder.

Percentage distribution of provenanced single finds for wet areas.

Det skal endnu en gang understreges, at det er fundomstændighederne på fundtidspunktet, der registreres, og at det nutidige miljø godt kan afvige fra bronzealderens – vådområder kan i mellemtiden godt være blevet udtørrede og tørområder fugtige. Trods disse fejlkilder ses alligevel en tendens til flere vådbundsnedlæggelser sidst i bronzealderen. Afspejler dette mønster en forhistorisk udvikling eller skyldes det senere tiders forandringer? De fejlkilder, der er mest tænkelige, vil tendere mod det modsatte billede: hvadenten landet hæves eller sænkes eller jorden er blevet drænet, vil effekten være flere vådbundsfund i ældre end i yngre bronzealder. Flere lokale ændringer kan i tidens løb have ændret fundforholdene, men generelt ser det ud til, at konstateringen af flere vådbundsfund i yngre bronzealder afspejler reelle ændringer i nedlæggelsesskikken i løbet af bronzealderen.

Tørbundsfundene, hvis nedlæggelsesårsag der som tidligere nævnt har været en del diskussion om, udgør et lige så selektivt udsnit af den totale mængde genstande som vådbundsfundene, hvis ikke mere. Desuden viser de en stærkt vigende tendens gennem tid. Det harmonerer ikke med tanken om ødelagte gravfund (eller tilfældigt tabte genstande), idet der da burde forventes en mere ligelig fordeling mellem våd- og tørbundsfund gennem hele bronzealderen. Af disse årsager foretrækker jeg at beholde den rituelle tolkning for alle stedfæstede enkeltfund, selv om der evt. er nogle iblandt, som ikke hører hjemme i denne gruppe.

Depoternes fundomstændigheder (fig. 4) viser, at der ikke er overensstemmelse mellem depoter og enkeltfund i ældre bronzealder, mens der er samme generelle tendens mod flere vådbundsnedlæggelser i yngre bronzealder. Depoternes fundomstændigheder i de lokale områder (fig. 5) viser dog, at de fleste depoter på Sjælland og Lolland-Falster findes på tørbund i periode VI.

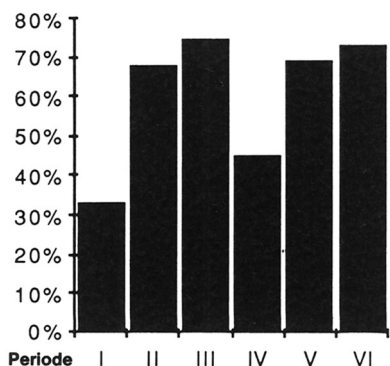

Fig. 4. %-fordeling af vådbunds-depoter fra hele Danmark i bronzealderen.

Percentage distribution of wet-ground multiple depositions in the whole of Denmark in the Bronze Age.

I det foregående blev det påpeget, hvorledes indholdet i depoter og enkeltfund skifter karakter i løbet af bronzealderen – mest markant i periode III og VI. Disse ændringer modsvares tilsyneladende ikke af samtidige landsdækkende forandringer i valget af nedlæggelsessted. Konklusionen må være, at de skift, der sker i valg af nedlæggelsessted ikke er afhængige af de indholdsmæssige ændringer, hverken blandt depot- eller enkeltfund, ligesom de fleste genstande nedlægges både i tør- og vådbundområder i de enkelte perioder, hvilket må betyde, at valget af nedlæggelsessted ofte lader til at være uafhængigt af hvilken type genstande, der nedlægges. Valget af nedlæggelsessted for depoter og enkeltfund lader heller ikke til at være indbyrdes betinget jvf. fig. 5. Nedlæggelsesstedet har sandsynligvis ikke den store betydning – selve offerhandlingen og arten af det, der skulle ofres, har været langt vigtigere, som det fremgår af, at der er betydelig fastere normer for ofringernes indhold end for valget af nedlæggelsessted. Det er ikke ensbetydende med at stedet har været ligegyldigt, valget af våd- eller tørbund har blot ikke domineret over indholdet.

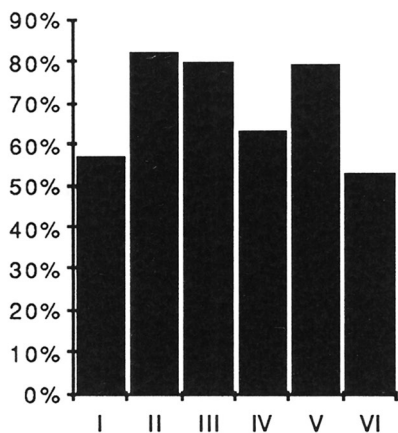

Fig. 5. %-fordeling af vådbundsdepoter fra Sjælland og Lolland-Falster i bronzealderen.

Percentage distribution of wet-ground multiple depositions in Zealand and Lolland-Falster in the Bronze Age.

Af og til findes depot- eller enkeltfundene under eller nær ved en stor sten. Det kan være både i tør- og vådbundsområder (27). Der er 15 sådanne enkeltfund fra hele bronzealderen og 34 depotfund. De er spredt ud over hele landet i den over tusindårige periode, og der er derfor ikke tale om nogen særlig fasttømret eller gængs skik.

Enkelt- eller depotnedlæggelse?

Blev der skelnet mellem enkelt- og depotnedlæggelser i fortiden på samme måde som det er gjort her? Ser vi på, hvad der blev lagt ned i de forskellige grupper, lader det også til, at bronzealderens mennesker til en vis grad har skelnet mellem enkeltnedlæggelser og nedlæggelser af flere genstande, hvilket lader formode, at intentionerne med ofringerne ikke har været helt de samme: Blandt de enkelt nedlagte genstande dominerer mandens attributter – sværd, spyd og økser – fra periode I til periode V, hvorefter der ved overgangen til periode VI sker et forholdsvis brat skifte, således at smykker og nåle fremover karakteriserer denne type nedlæggelser (fig. 6).

Blandt depotfundene dominerer mandens genstande kun i ældre bronzealder, medens smykkerne bliver det mest karakteristiske inventar fra og med periode III. Derefter ses en entydig udvikling mod flere smykkenedlæggelser i de to næstfølgende perioder, en tendens, der fortsætter op i periode VI og længere frem med standardnedlæggelser af halsringe, ofte parvis, eller i et antal, der er deleligt med to. Her ses altså ikke et brud, men en fortsættelse og kulmination af den tidligere udvikling.

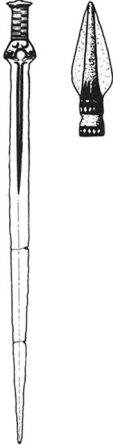
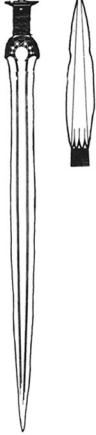

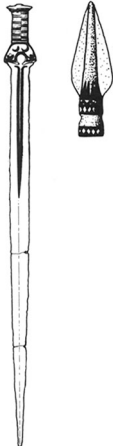
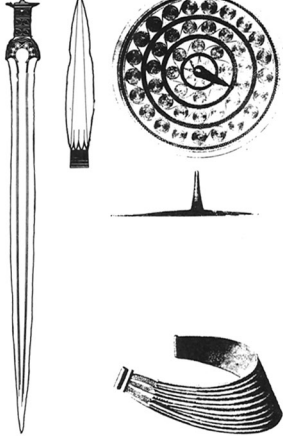
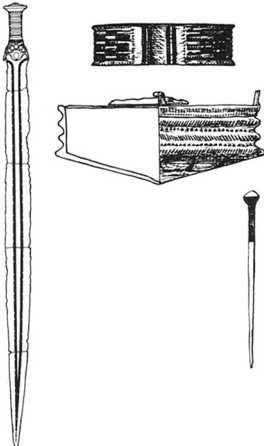
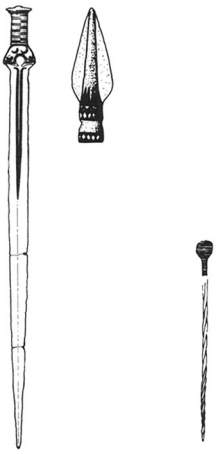
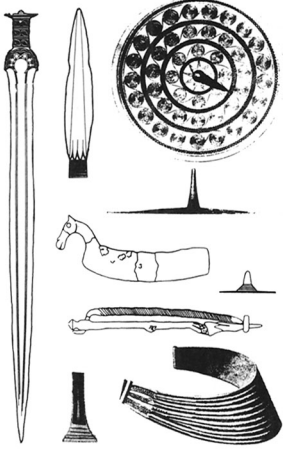
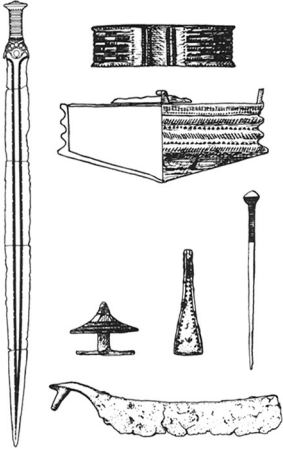
Forskellen mellem de to nedlæggelsestyper er klarest i periode IV og V hvor de store ornamenterede kvindesmykker næsten udelukkende er forbeholdt depoterne, mens det næsten kun er mandsgenstande, våben og økser, der nedlægges enkeltvis i denne tid. Der er dog enkelte afvigelse: Fra yngre bronzealder kendes enkelte depotfund, der udelukkende indeholder mandsgenstande (sværd), ligesom der kendes enkeltfundne ornamenterede kvindesmykker (28).

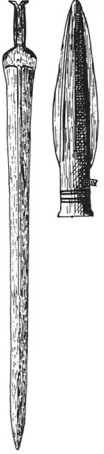
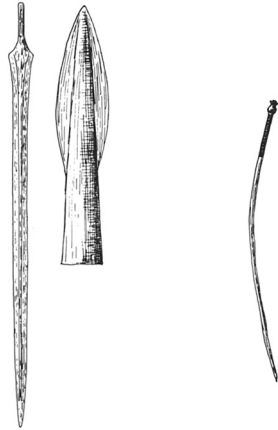
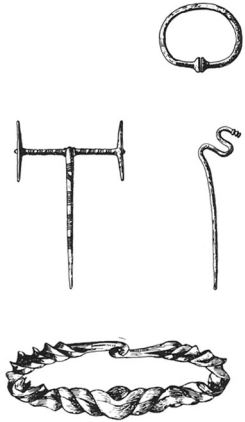
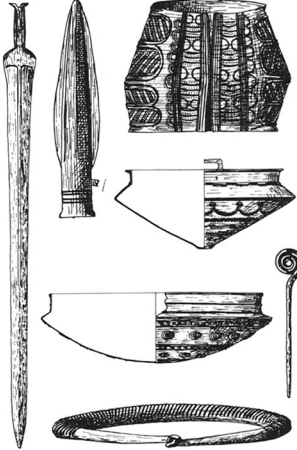
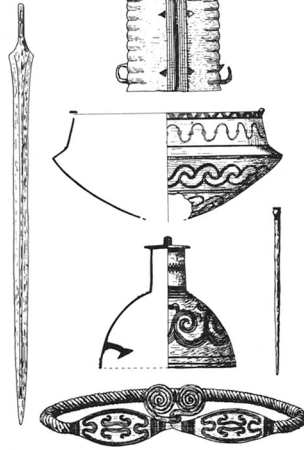
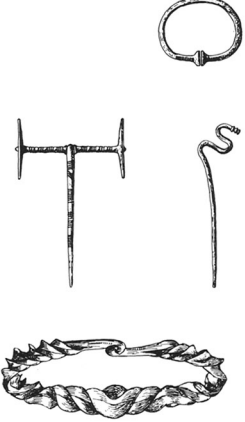
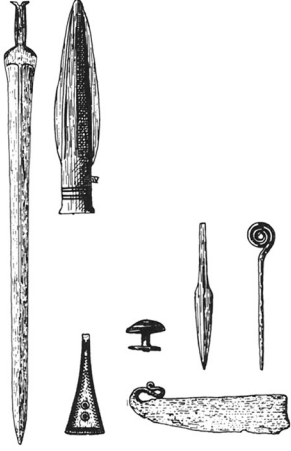
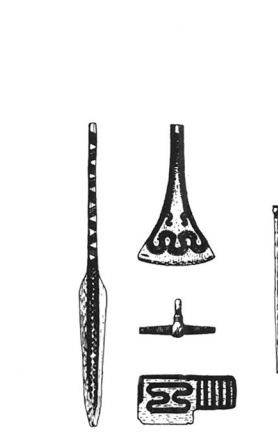
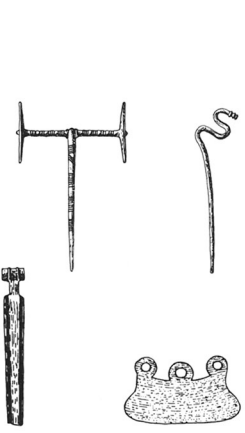
De entypede fund indeholder i lighed med resten af depoterne flest kvindegenstande fra og med periode III, hvilket generelt bringer dem i modsætning til enkeltfundene.

Af disse årsager foretrækkes den traditionelle todeling af mark- og mosefundene i depot- og enkeltfund, i hvertfald for periode I til V, da der er en forskel på indholdet i de to fundgrupper, som nogenlunde lader til at følge antallet af genstande i fundene (jvf. de entypede fund). Denne forskel bliver mere og mere udpræget fra periode I til periode IV-V. Da indholdet

Fig. 6. Et udvalg af de fremherskende genstandsformer i enkeltfund (øverst), depot/votivfund (mellemst) og gravfund (nederst) i bronzealderens periode I-VI. →

A selection of the predominant objects in single finds (top), multiple depositions/votive finds (middle) and grave finds (bottom) in period I-VI of the danish bronze age.

PERIODE I	PERIODE II	PERIODE III
		
		
		

PERIODE IV	PERIODE V	PERIODE VI
		
		
		

i de respektive grupper samtidig forandres gennem tid, foretrækkes de neutrale begreber »enkeltfund« og »depotfund«.

Forandringen af gruppernes indhold viser muligvis også en forandring af deres faktiske indbyrdes forhold (29), således at det måske ikke mere er hensigtsmæssigt at skelne mellem enkelt- og depotfund i periode VI, hvor det stort set er de samme genstande, der karakteriserer begge fundgrupper. Herved formodes, at enkelt- og depotnedlæggelserne i periode VI kommer til at symbolisere de samme træk ved religionen, hvor de førhen repræsenterede forskellige. Det kan dog også tænkes, at de forskellige religiøse betydninger opretholdes i den levende verden, og at det kun er det, der nedlægges, som forandres, jvf. den fortsatte opretholdelse af enkelt- og depotnedlæggelser.

Hvad er formålet med nedlæggelserne? Som ovenfor nævnt er det ikke sikkert, de har haft samme betydning gennem hele bronzealderen: I begyndelsen er bronzen udelukkende forbeholdt mænd, først fra periode II og fremefter findes den både hos mænd, kvinder og børn. I og med at bronzemængden tiltager og bronzen integreres som en fast bestanddel i samfundet, kan den udtrykke flere forskellige funktioner, eller dens forskellige funktioner kan deles, hvilket atter må have betydning for det samfund, den findes i.

Der kan også ses en forskel i depoters og enkeltfunds indbyrdes forhold gennem bronzealderen – i periode I er der det samme indhold i begge fundgrupper. I periode II begynder depoterne også at indeholde smykker og fra periode III skilles vandene, indtil periode VI. Der kan dog iagttages nogle træk, som især kæder fundene fra periode I-V sammen; det gælder ikke blot skikken at nedlægge enkeltgenstande og depoter, også de typer, der nedlægges, viser en kontinuitet i udviklingen både i form og ornamentik fra periode I til V.

I modsætning hertil kommer et klart brud ved overgangen til periode VI: De fleste genstande ornamenteres ikke mere, eller de ornamenteres med Hallstatt-mønstre, der indføres nye typer – også fremmedinspirerede – som ikke viser slægtskab med de tidligere typer, og endelig forandres enkeltfundenes indhold, således at de nu har omtrent samme indhold som depoterne. Der kan med andre ord ikke gives en generel tolkning, der dækker hele bronzealderen; stoffet må foreløbig deles op, så perioderne I-V og VI behandles hver for sig. I det følgende tolkningsforsøg vil periode VI blive udelukket.

Der vil her blive taget udgangspunkt i enkelt- og depotfundene fra periode IV og V, da det er i dette tidsrum, forskellen mellem de to nedlæggelsesformer er størst, hvilket giver mulighed for bedst at bestemme nedlæggelsernes egenart.

Depoterne fra denne tid indeholder både småting, redskaber, våben og smykker. Det er især smykkerne, som i denne forbindelse påkalder sig

opmærksomhed, idet de for det første udgør den talmæssigt største gruppe i depoterne, for det andet stort set ikke findes uden for depoterne i denne tid, ligesom det er den gruppe, der bliver omtrent enerådene i den efterfølgende tids mark- og mosenedlæggelser. Smykkerne indtager altså en særdeles central plads i depotnedlæggelserne.

Det, smykkerne udtrykker ved deres hjemlige udvikling og dermed følgende afvisning af fremmede impulser på såvel det form- som udsmykningsmæssige niveau (30), må formodes at være forholdet til stedet og traditionen (31). Igennem de traditionelle smykker forbindes fortid og nutid på det hjemlige område, og grupperne adskilles (og defineres dermed) over for det fremmede. Formerne er ret ens over store områder, mens ornamentikken synes at vise snævrere variationer (32), således at tilhørsforholdet til stedet i det mindste udtrykkes på to niveauer (33). Samtidig hermed indgår smykkerne i en hellig ceremoni, hvilket også tjener til at udtrykke og bekræfte deres traditionsbundethed, sandsynligvis forbundet med ønsket om en fortsat eksistens – det vil sige, at fremtiden drages med ind i betydningssfæren via offerhandlingen.

Der har også været forslag fremme om, at smykkerne ved deres sammensætning i forskellige sæt skulle udtrykke de forskellige statuslag i samfundet (34). Dette kan dog endnu ikke siges at være bekræftet (35).

Ved enkeltfundene findes en form for nedlæggelser, som adskiller sig noget fra de sammensatte depoter, idet de især karakteriseres af de større mandsgenstande: sværd og spyd. Det er disse genstande, der rummer de fremmede og fremmed inspirerede typer i periode IV og især i periode V (36). Herved danner de en modsætning til depoterne, der i højere grad indeholder hjemlige, traditionsbundne smykker.

Det kan dog også være, at mandsgenstandene udtrykker en anden form for symbolik i yngre bronzealder, selv om de mister det meget regionale præg (37). Måske udtrykker mandsgenstandene status gennem hele bronzealderen (38), mens kvindesmykkerne udtrykker regionaliteten i yngre bronzealder. De to former for nedlæggelser kan da ses som en mere formaliseret måde at udtrykke samfundet på, indtil periode VI, hvor der atter sker en forandring, der smelter nogle træk fra begge grupper sammen: Smykkerne fra depoterne, men med enkeltfundenes fremmede præg.

NOTER

- 1) Depoterne er første gang udskilt og behandlet som en selvstændig gruppe hos J.J. A. Worsaae, 1866.
- 2) Se for eksempel E. Baudou, 1960: 123 ff, Johs Brøndsted, 1939 bd. II:27, 88 ff, 92, 94, 115, 166, 168 ff, 174 ff, 201 ff, 209, 234 ff, H. C. Broholm, 1949 bd. 4:7, 65, 104, 167, 168, J. Jensen, 1972:145, H.-J. Hundt, 1955:99, 100, 104, 107 ff, 111, 118, 124, Kr. Kristiansen, 1974: 25 ff, J. E. Levy, 1982: 17 ff, S. Müller, 1897: 380-383, 386 ff, H. Petersen, 1890: 238- 239.

- 3) De udelukkes fra videre tolkninger hos blandt andet Baudou, 1960: 121 og Levy, 1982:4, 13.
De får en religiøs tolkning hos H. Thrane, 1968:212.
- 4) Jensen, 1972.
- 5) Jensen, 1972:145.
- 6) Se diskussionen mellem Petersen, 1890 og Müller, 1891.
- 7) E. Nielsen, B. Noack: Gads danske bibelleksikon, 1982:208.
- 8) Pax, 1980, bd. 5:290-291.
Ritualer behøver ikke at have en religiøs baggrund. Det forudsættes dog at være tilfældet for de her behandlede fund.
- 9) Ældre bronzealders enkeltfund, se note 10. Yngre bronzealders enkeltfund fra Nationalmuseet, Fyns Stifts museum, Viborg Stiftsmuseum, Vendsyssel Historiske museum, Forhistorisk Museum (Moesgård) og Haderslev museum. Se nærmere i note 10.
I bronzealderens fundmateriale er også en del mere unikke genstande, som lur, guldkar, solvogn, pragtøkser, store bronzekar etc., der sandsynligvis også indgår i den religiøse verden. Men foreliggende undersøgelse beskæftiger sig udelukkende med de fortrinsvis hjemligt producerede metalgenstande, der er nedlagt i større mængde – de »almindelige« ofringer, da det er her, de fleste enkeltfund hører til.
- 10) Som grundlag for tallene anvendt i undersøgelsen er Aner og Kerstens kataloger over danske fund fra ældre bronzealder benyttet (Aner og Kersten, 1973): Da katalogerne over de jyske fund fra ældre bronzealder ikke var udkommet da undersøgelsen fandt sted (1982), var undertegnede på Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum, hvor fundene fra Jylland blev registreret. Jeg vil hermed benytte lejligheden til at takke dr. K. Kersten for hans store imødekommenhed og hjælpsomhed samt tilladelse til at benytte det upublicerede materiale.
Aner og Kerstens's fundbestemmelser er ikke fulgt i alle detaljer. Hvor jeg ikke ud fra de givne oplysninger har kunnet afgøre, om der er tale om et grav- eller et enkeltfund er fundet blevet registreret som enkeltfund, selv om det er blevet bestemt som »sandsynligvis gravfund« af Aner og Kersten. Det vil sige, at bestemmelsen af, om et fund er et enkeltfund eller ej, er blevet foretaget ud fra følgende princip: Hvis andre faktorer ikke taler imod, er genstanden blevet registreret som enkeltfund. Dette princip er blevet fulgt ved gennemgangen af hele bronzealderen.
Da der ikke findes en lige så komplet og up-to-date fortegnelse over yngre bronzealders genstande, er registreringen af yngre bronzealders enkeltfund lavet på baggrund af flg. kataloger: Baudou, 1960, Jacob-Friesen 1967, Jensen 1972, Sprockhoff 1931 og 1934, samt Thrane 1968. Broholm 1943, bd. 1 og Broholm 1946, bd. 3 har bidraget med oplysninger om guldfundenes fundomstændigheder.
Ved hjælp af disse kataloger er samlingerne på Nationalmuseet, Fyns Stifts museum, Viborg Stifts museum, Vendsyssel Historiske museum, Forhistorisk Museum og Haderslev museum blevet undersøgt. Enkeltfundene er blevet udskilt fra hhv. grav- og depotfund på basis af fundoplysningerne fra de ovennævnte museers journaler. Desuden er antallet af og fundoplysningerne for følgende genstande, som ikke findes i de førnævnte kataloger blevet registreret: Armmanchetter, armspiraler, bæltedåser, hængekar, rillede halsringe med smalle ornamenterede smykkeplader, rillede halsringe med smykkeplader og spiralhageafslutning samt halsringe med rhombisk tværsnit.
Aner og Kerstens kataloger over ældre bronzealders fund på Øerne er blevet anvendt til sammentællingen af genstande i grave og depoter. Oplysningerne om depoternes fundomstændigheder er også hentet herfra. Sammentællingen af genstande fra grave og depoter i Jylland i ældre bronzealder er baseret på Broholm, 1943, bd. 1 og Levy, 1982, samt de depoter, der findes i appendix a. Levy's fortegnelse over depotfundene (Levy, 1982) danner udgangspunkt for oplysningerne om depoternes antal og fundomstændigheder i yngre bronzealder. Hendes katalog er blevet suppleret med enkelte depotfund fra Broholms katalog, som hun har udeladt. Det drejer sig om M2, M11, M13, M43, M120, M124, M178a, M229 og M239 fra Broholm, 1946 bd. 3. Til gengæld er brudbronzefundene, som hun inddrager, udeladt i denne analyse. Det drejer sig om Levy, 1982 nr. 79, 81, 86, 88, 89, 91 og 101.
Genstandssammentællingen for depoter og grave i yngre bronzealder er baseret på Baudous katalog samt de førnævnte kataloger. Hvor fundomstændighederne udtrykkeligt er nævnt hos Baudou, for eksempel i »daterende fund«, er fundene taget med i sammentællingen, mens der iverdigt kun er anvendt genstande fra de besøgte museer i sammentællingen af ikke-daterende fund uden angivne fundomstændigheder.

Antallet af grave fra yngre bronzealder er hentet fra Broholm, 1946 bd. 3, der i denne anledning er blevet redigeret således at alle enkeltfund uden fundoplysninger er blevet udeladt af sammentællingen.

Bortset fra disse ændringer er der ikke foretaget typologiske eller kronologiske ændringer i katalogernes henførelse af fund til de forskellige perioder. Katalogerne er dog redigeret indbyrdes, så det altid er det yngste katalogs tidsbestemmelse, der er blevet brugt. Den eneste undtagelse herfra er hvor der er uoverensstemmelser mellem Jensens dateringer (Jensen 1972) og Baudous do. (Baudou 1960). Her er Baudou Baoudous dateringer blevet anvendt.

Kun genstande, der klart kan relateres til en enkelt periode er taget med i den grafiske afbildning – dvs. mange knapper og nåle er udeladt herfra. De er dog ikke almindelige som enkeltfund.

- 11) Både Levy (Levy, 1982) og Kristiansen (Kristiansen, 1974) har lavet slidsporsanalyser af genstande fra grave og depoter, der viser, at genstandene har været brugt inden nedlæggelsen, dvs. genstandene fra de to fundgrupper er ikke specielt fremstillede til disse lejligheder.
- 12) Det drejer sig for eksempel om knive og pincetter i periode II, pincetter, halskraver, bæltedåser og hængekar i periode III, pincetter, rageknive, knapper og hængekar i periode IV, manchetter og armspiraler i periode V og pincetter i periode VI. Se desuden sidste bemærkning i note 10.
- 13) Allerede Worsaae (Worsaae, 1866) var inde på en sådan tolkning. Også Müller (Müller, 1876, 1886, 1891) og videre Baodou (Baoudou, 1960) Jensen (Jensen, 1972) Kristiansen (Kristiansen, 1974) og Levy (Levy, 1982) mener, der helt eller delvis er tale om religiøse nedlæggelser.
- 14) Worsaae (Worsaae, 1866): Hele fundkategorien.
Müller (Müller, 1886): De entypede nedlæggelser.
Baudou (Baudou, 1960): Fund med hængekar og/eller bæltesmykker.
Jensen (Jensen, 1972): Entypede fund fra vådområder.
Levy (Levy, 1982): Skiller depoterne i religiøse og ikke-religiøse grupper efter etnografiske paralleller.
- 15) Brudbronzedepoterne indeholder for mange udaterbare fragmenter til at være anvendelige i denne sammenhæng.
- 16) Udover disse typer findes mindst to typer økser til i bronzealderen – de massive skafthuløksker og skafthulapøkserne. De to øksetyper er forholdsvis ualmindelige i fundmiljøet og vil ikke blive behandlet her. De er senest blevet indgående behandlet af hhv. Thrane (Thrane 1972) og Jensen (Jensen 1978).
- 17) Der findes to enkeltfundne økser fra periode III med fundoplysninger i hele det undersøgte område, en fra Falster (NM B 6228) og en fra Fyn (Odense Mi 1539).
- 18) Som en del af mandsudstyret understreger de de andre enkeltfunds karakteristika – her er nemlig også fortrinsvis tale om større genstande som kan henføres til manden – sværd og spyd.
- 19) De genstande, der er registreret som enkeltfund fra tørbundsområder indeholder fund fra marker, heder, bakker og haver, hvis der ikke specifikt er angivet »fundet i mosejord« i fundoptegnelserne. De genstande, der er registreret som enkeltfund fra vådområder er genstande, der er anført som »fundet i mosejord«.
De genstande, der er grupperet som fund uden fundomstændigheder er foruden fund, der ikke har det, for eksempel også fund, der er angivet at være fundet i »uberørt lag«, fund fra grusgrave etc.
- 20) Jensen, 1972:145.
- 21) Müller, 1886, Hundt, 1955 og Brøndsted bd. II, 1958.
- 22) Broholm DB 1943-49 og Jensen 1972.
- 23) Müller 1886.
- 24) Se note 19.
- 25) Som regel kan genstandene inddeles i grønne, brune eller sorte nuancer. Såvel grønne som sorte farver kan opstå både i tør- og vådbundsmiljøer og det er ikke muligt blot ved at kigge på genstandene at afgøre hvilke faktorer, der har været medvirkende til de forskellige farveforekomster. De brunfarvede genstande optræder oftest/altid? i vådbundsmiljøer, men også her findes for eksempel grave (egekister), der kan danne vådbundsmiljøer. Desuden vides der ikke noget om farvernes grænseværdier, hvor fugtigt et sted skal være, og i hvor lang tid, før overfladen bliver påvirket. Ved gennemgangen af bronzerne er det også ofte således, at der yderst er en brun nuance og længere inde en grøn eller omvendt – et tegn på skiftende miljø i henlæggelsestiden.
En enkelt gang er jeg truffet på en genstand, der både var grøn og brun på samme tid, NM B 841. I det pågældende tilfælde er der tale om en tofarvning af samme lag, en spydspids, hvor døllen var brun og bladet grønt. D.v.s. også bronzens egen sammensætning spiller en rolle.

- 26) Jensen, 1972:125.
- 27) DB I:M77 er placeret i tørbundsområde.
DB I:M56 er placeret i vådbundsområde.
- 28) Enkeltfundne halsringe i periode IV: 7 (Fund ialt: 79).
Enkeltfundne halsringe i periode V: 8 Heraf 7 fundet på Sjælland. (Fund ialt: 9).
Rene våbendepoter i periode IV: 8 (Depoter ialt: 40).
Rene våbendepoter i periode V: 8 (Depoter ialt: 126).
- 29) Forholdet mellem religion og religiøse udtryksmåder er ikke helt ligetil – religionen behøver ikke selv at forandres, fordi udtryksmåderne gør det og vice versa. En diskussion af dette findes hos E.J. Pader 1982.
- 30) Se Thrane, 1975:184 ff.
- 31) Bodilsen 1986:11.
- 32) Ørsnes 1958, Levy 1982:99 ff.
- 33) Måske udtrykkes tilhørsforholdet til stedet også på en tredje måde, nemlig i smykkernes sammensætning, der for eksempel ikke er ens i Jylland og på Sjælland i yngre bronzealder (Levy, 1982:97). Om disse grænser så er i overensstemmelse med de grænser, der sættes af ornamentikken, vides ikke.
- 34) Levy:1982:74 ff.
- 35) Bodilsen, 1986:12.
- 36) Thrane, 1975:184.
- 37) I ældre bronzealder er de udstyret med den regionale ornamentik, se Ottenjahn 1969.
- 38) Thrane, 1983:153 ff, Asingh/Rasmussen 1986:46 ff.

LITTERATUR

- Aner, E. og Kersten, K. 1973 ff:* Die Funde der älteren Bronzezeit des Nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Nieder Sachsen, bd. 1 ff. Neumünster.
- Asingh, P. og Rasmussen, M. 1986:* Regional variation i ældre bronzealder – udtrykt gennem gravfundne bronzer i Sydvestdanmark og Sydslesvig. Vana 12, Oslo 1986 s. 42-66.
- Baudou, E. 1960:* Die Regionale und chronologische Einteilung der jüngeren Bronzezeit im Nordischen Kreis. Stockholm.
- Bodilsen, I. 1986:* Religiøse nedlæggelser i dansk bronzealder. Vana 12, Oslo 1986 s. 5-16.
- Broholm, H. C. 1943-1949:* Danmarks Oldtid, bd. II, Kbh.
- Hundt, H.-J. 1955:* Versuch zur Deutung der Depotfunde der Nordischen jüngeren Bronzezeit – unter besonderer Berücksichtigung Mecklenburg. Jahrbuch der Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz 2, s. 95-140.
- Jacob-Friesen, G. 1967:* Bronzezeitliche Lanzenspitzen Norddeutschlands und Südschwedens. Hildesheim.
- Jensen, J. 1972:* Ein neues Hallstattschwert aus Dänemark: Beitrag zur Problematik der jungbronzezeitlichen Votivfunde. Acta Archaeologica 43, s. 115-164.
- Jensen, J. 1978:* Kultøkser fra bronzealderen. Nationalmuseets Arbejdsmark.
- Kristiansen, K. 1974:* Glerupfundet. Hikuin 1, s. 7-33.
- Levy, J. E. 1982:* Social and Religious Organization in Bronze Age Denmark. An analysis of Ritual Hoard Finds. Oxford.
- Müller, S. 1876:* Bronzealderens Perioder. Årbøger.
- Müller, S. 1886:* Votivfund fra Sten- og Bronzealderen, Fra: Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie.
- Müller, S. 1891:* Ordning af Bronzealderens Fund. Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie.
- Müller, S. 1897:* Vor Oldtid, Kbh.
- Nielsen E., B. Noack (eds). 1982:* Gads danske bibelleksikon, Kbh.
- Ottenjahn, H. 1969:* Die nordischen Vollgriffschwerter der älteren und mittleren Bronzezeit. Römisch-Germanischen Forschungen, Berlin.
- Pax lexikon, 1980,* bd. 5 Pax, Oslo.
- Pader E. J. 1982:* Symbolism, Social Relations and the Interpretation of Mortuary Remains. Oxford.
- Petersen, H. 1890:* Hypotesen om religiøse Offer- og Votivfund fra Danmarks forhistoriske Tid. Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie.

- Sprockhoff, E. 1931: Die germanischen Griffzungenschwerter. Berlin.*
- Sprockhoff, E. 1934: Die Germanischen Vollgriffschwerter der jüngeren Bronzezeit. Berlin.*
- Thrane, H. 1968: Eingeführte Bronzeschwerter aus Dänemarks jüngerer Bronzezeit. Acta Archaeologica.*
- Thrane, H. 1972: Et nyt depotfund fra Sønderjylland og danske fund af skaftlapøkser fra yngre bronzealder. Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie.*
- Thrane, H. 1975: Europæiske forbindelser, Kbh.*
- Thrane, H. 1983: Indledende overvejelser af strukturudviklingen i Sydskandinaviens bronzealder. I: B. Stjernquist (ed): Struktur och Förändring i Bronsålderns samhälle, Lund 1983.*
- Ørnsnes, M. 1958: Borbjergfundet, Hjemligt og fremmed i et jysk depotfund fra bronzealderens fjerde periode. Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie.*

SUMMARY

Single finds – votive finds in the Danish Bronze Age

In contrast to the Bronze Age hoards-multiple deposits (1), the many single finds have never been treated systematically as a special group: they have either been intuitively interpreted as ritual depositions equivalent to the classical votive finds, or (for the most part) omitted from the discussion (3).

In this article, an analysis of a broad selection of single finds (9) forms the basis of a discussion of 1) whether single finds are ritual depositions, 2) whether the deposition spot can indicate whether the deposition is of a religious or a profane nature, and 3) whether there was any distinction in the Bronze Age between single and multiple depositions.

A ritual is a stereotype series of actions governed by a system of norms, in which the repetition (the form) is the important thing (8), i.e. the deposition ought to have a certain consequential structure, in which repetition is an important element, if it is to be characterized as ritual.

As will be apparent from figs. 1 and 2, certain types of artefact (axes and weapons especially) are tend to be found in the single find category – not merely in the context of Bronze Age deposition, but also regardless of period and the other find categories – a picture which is universal throughout the investigated area (Denmark). These relationships suggest that the provenanced single finds comprise specially selected objects, deposited for at specific purpose, presumably of a religious nature.

Stray finds, on the other hand, exhibit a far more random distribution, for which reason they are excluded from the following study.

Some archaeologists endow the finding-place with great importance, when they interpret the depositions in field and bog, believing that only objects deposited in wet areas are of a ritual nature (22).

An investigation of the relation between objects deposited in dry and wet areas respectively (fig. 3) reveals no typological variation, however, so no reason is found to regard dry depositions as profane. If the choice of deposition site is examined chronologically, there are

everywhere fewer dry depositions in the late part of the Bronze Age. The same trend is discerned in the hoards in Jutland, while those east of the Great Belt do not conform in the same way (fig. 5). As a far more rigid norm can be observed for content than for deposition site, the choice of wet or dry ground is no doubt not so important as what is sacrificed.

As the content – and the chronological changes in this – of the two find groups, hoards and single finds, is not uniform, cf. fig. 1, retention of the traditional division, for Periods I-V at least, is preferred.

The difference becomes more and more marked in time, so that the single finds in Period V still mainly comprise weapons, while the votive finds primarily comprise jewelry. In period VI, however, a »harmonization« of the content of the two find groups occurs, jewelry now being a dominant part of both find categories.

The single-type finds contain, like the rest of the votive finds, most jewelry from Period III on, which generally places them in contrast to the single finds.

Inge Bodilsen
Frederiksværkegnens Museum
Frederiksværk

Oversættelse: Peter Crabb